

Blef Erik XIV, på Johan III:s befallning, mördad med gift? : rättsmedicinsk...

Amnéus, Axel Johan,

25 T 2 f Br.

National Library
of Sweden

AMNEUS A. J.

2010
In
B XIV
(100)

18
5
C. 18-18

Kongl. Biblioteket.
STOCKHOLM.

Hiforia

Svensk.

G. C. L.

(Br.)

Blef Erik XIV, på Johan III:s befallning, mördad med gift?

Rättsmedicinsk undersökning,

af

A. J. AMNÉUS.

Aftryck ur tidskriften Eira.)

Denna uppsats må, ehuru den berör ett historiskt ämne, icke uppfattas som en historisk undersökning. För att icke tala om att tillfälle och förmåga fattats till en dylik undersökning, har en sådan nyligen verkstälts, så grundlig och uttömmande som nu torde vara möjligt, och af en man som beherskar sitt ämne, nämligen Lektor A. G. AHLQVIST. Till hans afhandling om "*Konung Erik XIV:s sista lefnadsår*", Sthm 1878, hänvisas för alla här förekommande historiska uppgifter. Denna afhandling, som säkert länge måste bli utgångspunkten och grundvalen för alla forskningar i ämnet, är den källa ur hvilken jag öst, och dess värde som källskrift kan endast ökas, om man finner den innehålla utgångspunkter för ett annat bedömande af händelserna än dess förf. kunnat veta. Ty såsom icke-läkare har han ej *kunnat* tillgodogöra sin forskning de medicinska upplysningar som hans arbete innehåller, oaktadt han på annat ställe visat att han anade deras tillvaro och värde, och försökt att, så långt det var honom möjligt, få dem tillgodogjorda.

Den rättsmedicinska synpunkten är det enda nya i denna uppsats, som är ett bevis på huru samma sak ter sig olika från olika sidor. För den som icke har kännedom om rättsmedicinen, må nämnas, att äfven be-

vekelsegrunderna för en viss handling kunna bli föremål för rättsläkarens utredning, i synnerhet då fråga är om afgifvandet af ett "superarbitrium", och att denne derföre har rätt och skyldighet att genomgå och efter sin uppfattning granska alla handlingarna i de mål öfver hvilka han skall yttra sig.

I. Den första fråga som här måste besvaras är den:
dog Erik XIV af gift?

De underrättelser af hvilka vi kunna draga någon slutsats om hans helsotillstånd, sjukdom och dödssätt, äro:

att han under hela sin fängelsetid varit sjuklig och att sjukdomen "stått honom i bröstet och magen";

att han i början af 1569 "kastat upp intill blodspyor", stundom varit döf, stundom halt af rosen och njurvärk;

att han under vistelsen i Åbo (d. v. s. tiden före Aug. 1571) ej drack rhenskt vin;

att under någon tid af hans vistelse på Gripsholm (Dec. 1571—Juni 1573) sjuklighet rådt inom den fångna familjen;

att, åtminstone under förra delen af hans vistelse i Vesterås (Juni 1573—Dec. 1574), han ej ville förtära vin, öl eller villebråd, "som bjöds honom af Erik Andersson";

att han under ungefär 10 dagar före sin död hade "stor anfäktning i bröstet och magen", men åtminstone till ett par tre dagar före döden hvarje dag gick till bords och åt någorlunda;

att han efter den 22 Febr. 1577 förblef sängliggande, under det sjukdomen allt mer och mer "förstärktes";

att han den 24 Febr. annammade sakramentet och derefter fortfor att redigt tala med sin själasörjare, ända till en timme före döden;

att han natten emot den 26 sjelf angaf att han märkte dödens annalkande;

att han den siste timmen före döden låg mållös, "dock så stilla liksom han hade somnat"; samt

att han afled Tisdagen den 26 Febr. 1577 kl. 2 f. m.

Konung Johans befallning var att, under vissa uppgifna omständigheter, skulle Erik afdagatagas genom "en dryck af opium eller mercurium, så stark att han öfver några timmar icke kan lefva". Frågan inskränker sig således till att afgöra om symtomerna af en förgiftning med opium eller mercurium öfverensstämma med hvad sålunda är bekant om Eriks sista sjukdom, eller om de icke göra det.

En förgiftning med opium kan genast uteslutas, på grund af den omständigheten att Erik hade sin fulla sans åtminstone ända till vid pass en timme före döden. Det mest framstående symtomet af en dödlig opiiförgiftning är nämligen *förlusten af medvetandet* och *djup sömn*, ur hvilken den sjuke ej kan väckas under timmarne före döden. Dessutom strider allt annat, som vi känna från Eriks dödsbädd, emot hvad erfarenheten lärt om opiiförgiftning.

Annorlunda gestaltar sig saken när vi taga i betraktande symtomerna af en förgiftning med mercurium. "*Mercurium*", merkurje, markulje, var i forna tider det allmänna namnet på hvit arsenik, arseniksyrlighet; hela vår almoge begagnar ordet ännu i dag och i samma betydelse; det är fortfarande det vanliga namnet på den arsenikförening som i brottmålsannalerna spelar en så stor rol; bör således ej förvexlas med metallen *Mercurius* (qvicksilfver).*)

De vanligen mest framträdande symtomerna af akut arsenikförgiftning äro verkligen lika dem som vi känna från Erik XIV:s sista sjukdom: "stor anfäktning i bröstet och magen", sängliggande under mer eller mindre kort tid, stundom ett par eller tre dagar, krafternas gradvisa aftagande, orubbadt medvetande och någon gång en dvallik stillhet kort före döden. Men den akuta arsenikförgiftningen företer derjemte andra symtom, och dessa strida bestämdt emot symtomerna i Kung Eriks sjukdom. Först och främst uppträda arsenikförgiftningens symtom häftigt, och icke småningom som Eriks sjukdom. Vidare kan en arsenikförgiftad icke "gå till bords och

*) Äfven i det engelska folkspråket kallas den hvita arseniken för "mercury".

äta någorlunda“. Härtill kommer att Johans befallning innehöll den föreskriften att giftet skulle ingifvas Erik i *löst form*, såsom dryck, och vara så starkt att han icke kunde lefva längre än några timmar efter dess förtärande. I löst form verkar arseniken hastigare än i fast, och om dosen dertill är mycket stark, så måste giftets verkan bli så häftig som möjligt. Den vanliga tidslängden emellan förtärandet af en *stor* dosis arsenik och dödens inträdande är 24 timmar, men kan vara mycket kortare och äfven mycket längre, men knappt tre eller fyra dagar, isynnerhet om giftet tages i löst form. Detta skäl skulle ensamt vara nog att göra Eriks förgiftande med arsenik mindre antagligt. Slutligen är det icke heller det vanliga att en arsenikförgiftning slutar med en dvala, hvarunder den sjuke ligger “så stilla liksom han hade somnat“; dvalan är icke så ytterst sällsynt, men den plägar åtföljas af ryckningar i kroppen.

Erik XIV:s sjukdom företedde således symtomer, af hvilka *några* äro som icke låta förena sig med antagandet af arsenikförgiftning, nämligen den gradvisa utvecklingen och magens förmåga att mottaga och behålla födoämnen, och *andra* som icke äro vanliga vid dylik förgiftning, ehuru de ej utesluta antagandet deraf. Man är af det ofvan anförda berättigad åtminstone till det påstående att *Eriks sjukdom icke framkallades af arsenikförgiftning, och att, om arsenik bibringats honom, det skett under pågående annan sjukdom med i vissa afseenden lika symtomer*. Men någon omständighet som bevisar att så skett, finnes veterligen icke.

Då uppstår frågan: *gifves det ifrån läkarens synpunkt någon bättre och antagligare förklaring af Erik XIV:s sjukdom och död?* Härpå måste obetingadt svaras: *ja, det finnes*. Om en läkare kommer till en sjuk som säger honom: under nio år har jag lefvat inspärrad i mina rum; under hela denna tid har jag i det hela befunnit mig illa; sjukdomen har “stått mig i bröstet och magen“; redan för åtta år sedan hade jag uppkastningar, till och med af blod; under de derpå följande åren kunde jag ej förtära vin, särskildt ej sura viner, ej öl eller visst slags kött, ehuru jag förut varit van derved; för ungefär tio dagar sedan blefvo plågorna värre, med “stor anfäktning i brö-

stet och magen“, men matlusten återkom när plågorna emellanåt minskades, så att jag ända till för två tre dagar sedan kunnat gå till bords och äta någorlunda; sedan dess har jag måst hålla sängen och sjukdomen har mer och mer förvärrats, så att jag nu känner “dödens vissa sändningebud vara förhanden“; jag håller på att förlora talförmågan och medvetandet, och känner behof af stillhet, emedan en slags dvala kommer öfver mig; — ingen läkare skall tveka att svara: Ni lider af ett magsår, som för några få dagar sedan framkallat inflammation i bukhinnan; ehuru Ni icke särskildt talat om ömhet öfver buken, utan endast om stor anfäktning i bröstet och magen, så är dock sjukdomens gång och utveckling så typisk, att man ej gerna kan taga vilse; det finnes ingen annan sjukdom som har detta förlopp, och för denna är det det vanliga. Några misstänka att Ni fått arsenik, men alla symtomerna af Eder sjukdom kunna naturligt förklaras utan detta antagande, hvilket dessutom strider emot hvad Ni berättat om vissa momenter af sjukdomens förlopp.

Just så förhåller det sig med Erik XIV:s sjukdom och död: allting pekar på ett *ulcus ventriculi perforans*, och om man har rätt att lita på de befintliga uppgifternas riktighet, så har man ock rätt att draga den slutsatsen att *Kung Erik ganska säkert dog en naturlig död*. Då skulle också påståendena om hans förgiftande falla ihop utan vidare bevisning.

II. Men af flera anledningar, bland annat om någon, för brister och ofullständigheter i den ofvan förda bevisningen, skulle framhärda i den trou att Konung Erik blef förgiftad, måste den frågan utredas: *blef Erik XIV förgifven på Konung Johan III:s befallning?*

De föreskrifter som Johan utfärdade för Eriks väktare om hans afdagatagande, återfinnas i de fullmakter eller befallningar, som han upprepade gånger och merändels ordagrant lika lemnade de män åt hvilka den fångne konungens bevakning vid skilda tider uppdrogs. Dessa fullmakter lyda så:

Vi Johan III, med Guds nåde Sveriges, Göthes och Vendes &c. Konung, göre veterligt, att efter det Vi förnimme många förrädeliga stämplingar vara för handen om Ko-

nung *Eriks* förlossning, såsom ock allaredan några förrädeliga människor dermed äro beslagne och i våra händer komne, och han sjelf ännu dagligen hotar och undsäger icke allenast oss, våra käre lifsarfvingar och broder, utan hafver ock i sinnet att bringa hela Sveriges rikets adel om halsen, der, det Gud förbjude, han finge råda. Derför ligger oss och alla Sveriges rikets trogna innebyggare, både högre och lägre ständer, all som största makt uppå, att förbe:te *Konung Erik* måtte uti sitt fängelse blifva väl förvarad, eftersom han för sin misshandels (= sina missgerningars) skull af alla rikens ständer till en tillbörlig fängslig förvaring, så länge hans lifstid varar, dömd är. Hafve för den skull förordnat, tillbetrott och befalt (väktarnes namn) att de samt med de andre våra trogne tjenare, som der nu förordnade äro, skola hafva grann akt på för:de *Kung Erik*. Och hvar så hände (det Gud förbjude), att antingen något förräderi eller någon annan makt vore för handen, som ville eller kunde förlossa *Kung Erik*, och förbe:te våra tillförordnade, som honom valta skola, sådant ingalunda kunna gå förbi, så hafve Vi med vårt älskelige riksråds samtycke så beslutat och nu härmed gifve förbe:te våra trogne tjenare fullkomlig fullmakt och befällning att förkorta hans lif, i så måtto att de skola låta tillreda honom en dryck af opium eller mercurium, så stark att han öfver några timmar icke kan lefva, den skola de gifva honom att dricka. Och hvar han eljest icke vill taga samma dryck till sig, skola de tvinga honom dertill. Icke skola heller förbe:te våra tjenare fördröja dermed till dess någon sådan förrädelig hop, som honom förlossa vill, komme der för slottet, utan så snart de förnimma att i så måtto någon uppresning eller församling vore på färde (det dock Gud afvände), då skola de straxt göra af med honom. I lika måtto hvar ock någon förrädarehop komme oförvarandes der för slottet, så att ingen på slottet viste deraf, förr än de voro förhanden, då skola för:ne våra tjenare sätta honom på en stol och låta slå honom åder till både händer och fötter, så att blodet löper af honom tills han dör. Vill han eljest icke tillstodja sådant åderlåtande, då skall man antingen vara så stark att man kan hålla honom med våld eller binda honom med ett handkläde till dess det vore bestaldt, eller ock med gevalt taga honom och lägga honom på sin

säng och quäfvä honom med bolster eller stora örngått (= kuddar), dock skola de först låta honom bekomma presten och sakramentet. Detta skola oftabe:te våra tillförordnade ingalunda underlåta, om lägenheterna så fordra, så framt de vilja blifva aktade för trogne, ärlige män. Eljest och der som ingen sådan fara vore på färde, vele Vi att förbe:te Kung Erik måtte furstligen med mat och dryck underhållen och försörjd blifva. Och hvar så hända kan, att oftabe:te våra tjenare, som honom akta skola, icke kunna gå saken förbi, utan Kung Eriks lif i så mätto som föreskrifvet står skall förstäckt blifva, då vele Vi härmed hafva tagit för:ne våra tjenare uti vårt Kongl. hägn och försvar för allt tilltal, för alla som dem om denna sak något ondt tillfoga vilja eller kunna. Och dess till yttermera visso att detta för:ne alldeles är vår allvarliga vilja och befallning, så hafve Vi samt med vårt riksråd, som nu hos oss tillstädes äro, detta bref underskrifvit och vårt Kongl. Sekret här nedanföre trycka låtit. Skrifvet på vårt Jus Svartsjö den 21 Juni Anno &c. 73.

J. R. S.

(Sigill.)

Bengt Gylta.
Claes Åkesson.

Denna fullmakt, eller hvad man vill kalla den, innehöll sålunda bestämda föreskrifter för tre bestämda fall. Först och främst för den händelsen att "något förräderi eller någon annan makt" vore för handen, som sökte och kunde befria Kung Erik ur fängelset, och hans väktare säkert såge att det skulle lyckas; då skulle de ofördröjligen afdagataga honom med en stark dryck af opium eller mercurium. För det andra, om någon förrådarehop oförvarandes komme och omringade slottet, så att ingen på slottet viste deraf innan de voro der; då var det naturligtvis ej tid att bereda ett gift och invänta dess verkningar, utan då skulle Erik dödas genom yttre våld, för att det skulle gå fortare. Man ser att Johan i detta fall icke tvekade om hvad han ville. För det tredje innehåller fullmakten den lika bestämda befallningen att, om ingen af de uppräknade omständigheterna inträffade, d. v. s. om ingen omedelbar fara visade sig för Eriks bortta-

gande ur fängelset, så skulle han furstligen och tillbörligen med mat och dryck underhållen och försörjd blifva.

Vid tiden för Eriks död var för hans borttröfvande ur fängelset ingen fara för handen: intet uppror och ingen främmande här hotade att bemäktiga sig hans person såsom ett farligt medel emot Johan och hans rike, ännu mindre hade någon fiendtlig hop omringat slottet — förutsättningarna för Johans befallning om Eriks afdagatagande hade ej inträffat. Då återstod för väktarne ej annat än att följa Johans befallning för denna äfvenledes förutsedda omständighet, den befallningen nämligen att furstligen och tillbörligen underhålla Kung Erik i hans fängelse. Handlade de annorlunda, så bröto de mot Johans föreskrifter, och han bör då i detta afseende befräas ifrån ansvaret.

III. Men om de som tro att Erik XIV verkligen dog af gift, ännu skulle vidhålla den uppfattningen att förgiftningen egt rum på Johan III:s befallning, så återstår den frågan att inför dem besvara: *vore dermed ett mord begånget?*

Mord är den lagstridiga handling genom hvilken någon, i upsåt att döda och med berådt mod, beröfvar en annan lifvet. Hvad Konung Johan beträffar, kan intet tvifvel uppstå om att han med berådt mod och fullt uppsåt ämnat under vissa förhållanden beröfva Kung Erik lifvet. Återstår endast att begrunda om han dermed skulle hatva begått en lagstridig handling.

Den lag som dömer konung till döden för förbrytelser under utöfningen af hans konungliga kall, torde ännu vara oskrifven. Hvarje uppror emot honom är i och för sig en lagstridig handling. Dock se vi ej sällan att uppror lyckats och vunnit gillande i historien, tydligen emedan de representerat högre intressen än den skrifna lagens. Om det sistnämnda var händelsen med Johans uppror emot Erik, kan här lemnas å sido; men detta hade lyckats och derigenom infört vissa förändringar i de lagliga förhållandena till Konung Erik: Johan hade blifvit representanten för de bestående förhållandena, Erik stod, så att säga, utanför lagen — åtminstone att börja med. Sedermera ordnades förhållandet till Konung Erik, på det sätt att Ständerna i Januari 1569 dömde

honom förlustig sin tron och till fängslig förvaring förlifstiden. Dermed ansågos således då Eriks förbrytelser såsom konung straffade en gång för alla, och något vidare straff för dem borde sedermera icke komma ifråga. Men om man trott att de nybildade förhållandenas intressen äfven voro tillräckligt tillgodosedda genom denna handling, så visade händelserna snart att man räknat fel.

Redan i Augusti 1569 upptäcktes en sammansvärjning till Eriks befrielse, och Erik hade sjelt vetskap derom. I September samma år utfärdade Erkebiskop Laurentius Petri samt Biskoparne Johannes Ofeg i Westerås och Nicolaus i Strängnäs ett betänkande, i hvilket de yttra, att der så hände att något uppror och obestånd i riket blefve begynt och företaget för konung Eriks förlossnings skull, då må han "till sitt lif icke blifva förskonad utan efter tillbörlighet och sin förtjänst straffad." *) — I April 1570 upptäcktes en ny sammansvärjning; i Juli flyttades Konung Erik till Åbo, men i Augusti 1571 måste han, af fruktan för Ryssarne, flyttas till Sverige igen. — 1571 och 72 hördes mycket missnöje och många rykten om Eriks befriande. I sammanhang med omtalandet deraf utfärdade Johan den 15 Maj sistnämnde år med all sannolikhet befallning att afdagataga Erik, om någon fara för hans bortförande ur fängelset skulle uppstå. — I Mars 1574 upptäcktes De Mornay's sammansvärjning till Eriks befrielse, och på hösten samma år uppstodo oroligheter bland allmogen i Upland i samma syfte. Den 10 Mars 1575 utfärdade de i Stockholm församlade Riksråden, Biskoparna och Prelaterna en formlig dödsdom**) öfver Erik, "förr än man hans förlossning och frihet skulle tillstådja, så framman ingalunda kunde behålla honom uti det fängelse som han nu tillbörligen är stadd uti." Denna dom åberopar Eriks regeringshandlingar och uppförande i fän-

*) Enligt Schützererantz, "Svenska Konungars olycksöden," Sthm 1770, s. 70, hölls, samma dag som Biskoparne afgåfvo sitt betänkande på Ulfunda, den 13 Sept. 1569, "en urtima rådplägning" i Westerås, då den frågan framställdes, om icke kung Eriks lif borde förkortas, "i fall ännu något uppror för hans befrielse skulle uppkomma: detta bifölls af de fleste röster, men vederlades (bestreds?) af Riksrådet Johan Bjelke." Äfven Geijer omtalar denna öfverläggning.

**) Ahlqvist, a. st., Bil. VI.

gelset såsom grunder nog, men hufvudsakligen är den, efter hvad den sjelf anger, ej framkallad deraf, utan Erik dömes till döden för hvad andra komme att förbryta sig mot det bestående genom att söka befria honom ur fängelset. Den är dock en formlig dom. Men har den lagens kraft, då den har sin yttersta grund i ett segrande uppror, hvilket i och för sig är en olaglig handling? Är den lagligen tillkommen, då den ej åberopar sig på ostraffade förbrytelser af den dömda och icke ens föregåtts af ransakning med honom? Eller blir den som låter denna dom gå i verkställighet, derigenom en mördare? Det må de lagkloke afgöra.

IV. Slutligen återstår det att tillse om andra omständigheter tala för eller emot antagandet af Erik XIV:s undanrödjande på Johan III:s befallning.

Den fråga som då ställer sig framför alla till besvarande, är: *hade Johan III såsom regent eller enskild person anledning att önska Eriks död?* Denna fråga är så ofta framkastad och besvarad, att hennes upptagande å nyo till granskning kan synas fåvitskt. Men för den synpunkts skull, från hvilken hon här måste betraktas, må hon beröras med några ord, helst som hon får ett nytt utseende från den nya synpunkten.

Sedan hertigarnes uppresning segrat, Eriks regering var störtad, han sjelf fången och Johan på tronen, var det naturligtvis för de maktegande nödvändigt att undanrödja hvarje hinder för de nya förhållandenas stadfastande och utveckling. Eriks person kunde bli ett sådant hinder och svårare än något annat, ty han representerade en rätt som stred emot den nya ordningen i riket. Så länge han satt i säkert fängelse, kunde han föga ondt göra: han hade ingen makt. Men komme han under för handen varande oroliga tider i frihet, så var han fruktansvärd. Till och med i fängelset tjänade han som lösen för flera sammansvärjningar mot Johan; fri skulle han mycket lätt kunna tända ett inbördes krig, hvilket både rikets och Johans intressen med all makt måste söka förekomma. Med lindrigare medel emot Erik än ett säkert fängelse stod detta mål ej att vinna; att låta honom slippa lös skulle ha varit att utsätta riket för möjligheten af stora faror. Så länge Erik satt säkert

fångslad, kunde den nya ordningen vara trygg; men i samma mån som anledning förekom att befara hans befriande, i samma mån uppstodo faror för riket och anledning att önska hans död. Det berodde således på yttre omständigheter om Erik vore farlig eller ej, om hans undanrödjande vore önskvärdt eller nödvändigt för riket och Johan. Ty i detta afseende voro deras intressen desamma: hvad Johan inom de här angifna gränserna företog emot Erik, det skedde i rikets intresse som sammanföll med hans eget, och kan således ej skrivas på hans enskilda räkning. Men gick han längre än nöden kräfde, eller utförde han saken onödigtvis grymt, derföre må han personligen ansvara.

Johans egen uppfattning af detta förhållande är ganska väl känd. Den 28 September 1568, då hertigarnas uppresning vunnit sådan framgång att knappast det belägrade Stockholm ännu lydde Erik, och samma dag som de derifrån emottogo bud att portarne den följande dagen skulle öppnas för dem, utfärdade de från fältlägret utanför Stockholm ett öppet bref,*) deri de utlofvade att de "icke ville göra eller göra låta Kung Erik eller hans hustru och barn någon skada till lif, sundhet eller ledamot." Detta var den offentligen och otvunget uttalade föresats, med hvilken de kommo till makten. Men sedan Erik tagits till fånga, måste han inspärras i fängelse. Ahlqvists arbete har så öfvertygande visat att alla Johans offentliga åtgärder angående fängelsets beskaffenhet varit helt annorlunda än man förut trott, att vidare ordande derom är öfverflödigt. Men fängelse är fängelse, och redan före medlet af Oktober 1568 hade Erik gjort ett försök att komma derur**). Med anledning deraf hemstälde Johan den 18 Oktober till de närvarande af adeln och biskoparna samt borgmästare och råd i Stockholm frågan om Eriks behandling. Svaret blef, att han borde underhållas med tillbörlig och furstlig "traktation" men derjemte väl bevakas i sitt fängelse. Den 25 eller 26 Januari 1569 fälde ständerna, i Eriks egen närvaro, samma dom.

*) Stjernmans Bilaga Lit. D till Erik XIV:s historia af Tegel.

***) Jemför Warmholtz's uppgift om den genomsågade jerngalran, Bibl. Sv.-G., D. 6 s. 89; Ahlqvist, s. 36.

I Augusti 1569 upptäcktes en sammansvärjning, af hvilken Erik var medveten, för hans befrielse. I anledning deraf lät Johan biskoparna utfärda det betänkande, som här förut är omtaladt, om Eriks aflifvande i fall något uppror för hans befrielse begyntes. Under åren 1570, 71 och 72 upptäcktes flera stämplingar och sammansvärjningar för Eriks befrielse, och under det sistnämnda året började Johan utfärda sina fullmakter till Eriks väktare att taga hans lif, derest han ej kunde hållas säkert i fängelset. Han hade redan då flyttats från det ena stället till det andra, utan att man funnit något som ansågs nog säkert. Slutligen, efter upptäckten af Charles De Mornay's sammansvärjning och bondeoroligheterna i Upland hösten 1574, utfärdades den 10 Mars 1575 riksrådernas och prelaternas formliga dödsdom. Och hvad annat var, från politisk synpunkt, att göra?

Betrakta vi dessa åtgärder något närmare, så visar det sig, att Johan i alla afseenden handlat i öfverensstämmelse och efter öfverläggning med sina lagliga rådgifvare och att han icke af egen drift beslutat någon enda åtgärd som står i strid dermed. Hans ställning emellan Erik och riket var sannerligen icke afundsvärd, men fullkomligt säkert är att han satte rikets intressen framför Eriks, att han var fullt besluten att låta Erik dö om rikets väl så fordrade. Huruvida och huru mycket han derföre bör klandras, det må herrar historie-skrifvare afgöra.

Men, invänder man, då Johans personliga intressen sammanföllö med rikets, huru kan han då fritagas från beskyllningen att hafva handlat af egennyttiga bevekelsegrunder? Att han hittills icke blifvit fritagen derifrån, må Gud veta. Men det finnes dock vissa psykologiska grunder att göra det. Först och främst känna vi hans föresats vid tillträdet till makten, att icke göra Erik personligen mer ondt än omständigheterna fordrade; sedan höra vi honom städse upprepa att Eriks afdagatagande skulle undvikas så länge det var möjligt för rikets säkerhet, och ännu kunna vi läsa hans skarpa förebråelser för att Konung Erik behandlats "otillbörligen och oförnufteligen, utan all befallning." Och när han underrättar sin broder Karl om Eriks död i fängelset, tillägger

han: "Gud allsmäktig bevara honom från det eviga fängelset, såsom oss det förhoppas, och förläne honom en gladelig uppståndelse" — ord som åtminstone icke hän-tyda på någon glädje öfver underrättelsen, men som kunna säga mycket godt om man vill söka det i dem.

Vidare veta vi att Johan var rädd om sitt rykte för den händelse Erik behandlades illa i sitt fängelse. När han det var, hvilken rätt har man till det antagandet att han skulle ge sitt rykte räddningslöst till spillo genom att sjelf hemligen stå sin broder efter lifvet? Dessutom kunde han svårligen ha någon anledning att låta i smyg utföra en offentlig dom, ännu mindre att genom ett lönmord och med en outplånlig fläck på sitt minne vinna hvad han lika väl kunde vinna utan det samma.

Det är visserligen sagdt att Eriks dom hölls hemlig, men "icke kan den staden döljas som ligger på ett berg," icke kunna befallningar och domar hållas hemliga, som upprepade gånger varit föremål för öfverläggning emellan konung, riksråd, biskopar och prelater, som utfärdats till många olika personer och omförmälas i riksregistraturet. Veterligen finnes ej heller någon föreskrift af Johan att hans befallningar angående Erik skulle på något sätt döljas.

Till sist kommer det personliga förhållandet mellan Erik och Johan i betraktande. Vi veta att Johan ansåg Erik för en trolös hycklare samt en opålitlig och farlig man som var i stånd till hvilken gerning som helst, blott han trodde den vara af någon fördel för sig sjelf. Han gjorde aldrig någon hemlighet af denna uppfattning, i hvilken för öfrigt den sista tidens historie-skrifvare temligen allmänt instämt med honom. Ännu efter Eriks död ansåg han det opassande att en sådan man skulle begravas ibland Sveriges store i landets förnämsta tempel. Och han saknade tyvärr icke all befogethet för sina tankar. Sjelf hade han, visserligen icke obefogadt, blifvit hårdt behandlad af Erik och fått lida mycken förödmjukelse. Men förödmjukelse föder lika ofta bitterhet i sinnet som undergifvenhet, och det kan nog vara att Johan blef bitter deraf. En man i Johans ställning måste dock inse att stridigheter i offentliga an-
gelägenheter icke gifva rätt till enskild hämnd, äfven

om de förbittra sinnet. Men Johan hade också enskild anledning att hata och förakta Erik: denne hade såsom konung verkligen underhandlat om och förbundit sig till det skurkstrecket att utlemna Johans fångna och värnlösa gemål, som icke ville låta fängelset utan endast döden skilja henne från hennes make, till hennes försmädde friare, den barbariske czaren i Ryssland. Hans känslor mot Erik kunde derföre icke vara andra än devoro — onda. Och dock måste det sägas, till Johans heder, att han veterligen aldrig lät dessa känslor yttra sig i annat än ord, under det hans handlingar mot Erik städe stödde sig på högre grunder, nämligen hvad han ansåg fäderneslandets kraf oafvisligen fordra. — Hvad Erik ansåg sig hafva att vänta, har han sjelf sagt oss. Redan innan Stockholm var förloradt och han sjelf fången, uttalar han den förhoppningen att Johan icke skulle komma att göra mot honom *hvad Kain gjorde mot Abel*. I det tal som han utarbetat för att hålla inför ständerna, säger han: det har aldrig händt i Sverige att någon konung är dömd om halsen af sina egna undersåter. Något längre fram yttrar han sin tro att om icke enkedrottningen samt hertigarne Karl och Magnus bedt för honom, så hade det vederfarits honom *såsom Konung Birgers bröder skedde och ännu något värre*. Men när ingenting dylikt hände honom, tyckes han hafva lugnat sin fruktan, och efter första delen af år 1569 veta vi ej att han yttrat någon misstanke om dylik behandling. — Det visar sig emellertid att Johan handlade helt annorlunda och mildare än Erik ansåg sig hafva anledning att vänta.

Den man, hvilkens ihärdiga och lyckosamma forskning angående Erik XIV:s sista lefnadsår lemnat oss de upplysningar derom som nu äro tillgängliga, yttrar, efter anförandet af Johans här ofvan intagna befallning till väktarne om Eriks aflifvande, följande ord: "*Få torde väl de vara, som kunna läsa denna handling utan en rysning. Det tyckes nämligen, som om Johan med en viss vällust fråssade i tanken på sin broders dödsqual och derför gaf så noggranna föreskrifter om sättet, huru han skulle dödas.*" Han uppfattar således

fortfarande Johan III såsom "bofven" i romanen och på teatern, men hvilka skäl han haft dertill, är icke klart. Hans uppfattning af fullmakten bevisar endast att ett lyckligt öde ställt honom på en plats i lifvet der han ej är satt att utransaka och döma öfver sina medmänniskor. Annars skulle han säkerligen yttrat sig anorlunda. De som ha till åliggande att utlåta sig eller hålla dom öfver andra, uppfatta för visso sådana förhållanden på annat sätt, hvilken plats de än innehafva. Äfven på mina utlåtanden kunna medmänniskor blifva dömda från ära, frihet, ja lif: jag måste rådgöra enskildt med embetsbröder och lagkunnige, om fallet synes mig tvifvelaktigt; det har händt att både domare och åklagare enskildt kommit till mig för rådpläging, om de haft något tvifvel om riktigheten af sin uppfattning af fallet — och detta ehuru både utlåtandet och domen äro i första instansen och således kunna ändras, och ehuru de dömda varit oss personligen obekanta och på intet vis bemärkta. Jag vet derföre och kan af erfarenhet säga att, äfven i en sådan ställning, är dömandet öfver medmänniskor en tung pligt. Och huru oändligen mycket tyngre skulle ej den pligten vara, om den som dömer sütte på Sveriges konungatron, och den som dömes vore hans egen broder, hvars plats han genom uppror vunnit, om domaren visste att hans namn och hans dom skulle gå till efterverlden, hvars medkänsla måste tillhöra den olycklige och dömda, och hvars granskning måste riktas emot den dömande, isynnerhet om han kunde misstänkas att på samma gång vara part. Att utan tvekan påtaga sig ansvaret för en sådan handling, dertill erfordras ett mod som icke är hvar och en gifvet. "Öfver samtidens dom står historiens, öfver båda står Guds."

GÖTEBORG.

GÖTEBORGS HANDELSTIDNINGS AKTIEBOLAGS TRYCKEEL.

1880.

